

TECRİD

Tecridlerde çok farklı yöntemler uygulanmıştır. Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî'nin *et-Tecridü's-şarih*'inde olduğu gibi bazan bir kitabın isnadları kısaltılır ve mükerrem rivayetler çıkarılırken Şinkitî'nin *Zâdü'l-müslim*'i ve Muhammed Fuâd Abdülbâki'nin *el-Lü'lü'ü ve'l-mercân*'ında görüldüğü üzere bazan da birkaç kitabın ortak rivayetleri birleştirilir. İbn Hacer el-Askalânî'nin *Tecridü't-tefsir min Şahîhi'l-Buhârî'si*, Bedreddin Ebû Zür'a İbn Fehd el-Mekki'nin *Tecridü rubâ'ıyyâti Müslim*'i ve Ebû Bekir b. Ebû'l-Mecd el-Hanbelî'nin *Tecridü'l-evâmir ve'n-nevâhî mine'l-Kütübî's-Sitte'si* gibi eserlerde bir veya birkaç kitabın belli özellikleri bir araya getirilmiştir. İbnü's-Salâh'a nisbet edilen *Muhtasar fi ehâdîsi'l-ahkâm*, Zeynüddin el-İrâkî'ye izâfe edilen *Muhtasar fi'l-ehâdîsi'l-müte'allika bi'l-ahkâm* ve Ziyâeddin el-Makdisî'nin *Muntehab mine'l-ğassî 'alâ talebi'l-ğadîsi* gibi (*el-Fihrisü's-şâmil*, III, 1591) bir konudaki hadisleri isnadlı veya isnadsız olarak derleyen tecridler de vardır. İbn Hacer el-Askalânî'nin Safedî'ye ait *el-Vâfi bi'l-vefeyât* ile kendisine ait *Tehzîbü't-Tehzîb*'i karşılaştırdığı *Tecridü'l-Vâfi bi'l-vefeyât*'ında ise iki kitabın birbirine göre fazlalıkları tesbit edilmiştir. Abdülkâdir b. Şeybe el-Hamed'in *Tehzîbü't-tefsir ve tecridü't-te'vil mimma ulhika bihi mine'l-ebâtîl ve rediyyi'l-ekâvil* adlı eseri gibi, bir konudaki zayıf veya uydurma rivayetlerin ayıklanıp yeni bir eser oluşturulması şeklinde yapılan tecridler de yaygındır. Birçok ilim dalında örnekleri bulunmakla birlikte tecridler daha çok, bir kitaptaki isnadların hazfedilmesi yahut belli konulardaki hadislerin derlenip yeni bir kitap haline getirilmesi şeklinde hadis alanında görülmektedir. Zehebî'nin *Tecridü esmâ'i's-şahâbe'si*, Şemseddin el-Ka'berî'nin *Tecridü't-Tavzîh li-şerhi'l-Câmi'i's-şahîh li'bni'l-Mülâkkn*'i (*a.g.e.*, I, 327) ve Ebû İshak İbrâhim b. Osman el-Mârânî'nin *Tecridü'l-Mevzû'ât li'bni'l-Cevzî'si* (Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 459) gibi örnekler tecridin usul, ricâl, şerh, mevzûat vb. eserler üzerine de uygulandığını ortaya koymaktadır.

İbn Hazm'a nisbet edilen *el-Câmi' fi (haddi) şahîhi'l-ğadîs bi'htişâri'l-esânîd ve'l-iktisâr 'alâ eşahhîhâ ve'ctilâbi ekmeli elfâzihâ ve eşahhi me'ânihâ* (İbn Hazm, neşredenin girişi, s. 20; *İzâhu'l-meknûn*, I, 356) ilk tecrid örneklerinden sayılmakla birlikte günümüze ulaşmamıştır. İbn Abdülberrî'nin *et-Temhîd*'e giriş olarak telif ettiği *Tecridü't-Temhîd* de (*et-*

ğassî) erken örneklerden olup *et-Temhîd*'deki şerhlerin çıkarılması ve İmam Mâlik'in hocalarının alfabetik olarak sıralanıp rivayetlerinin zikredilmesiyle meydana getirilmiştir. Rezin b. Muâviye es-Sarakustî'nin İbn Mâce'nin *es-Sünen*'i yerine Mâlik'in *el-Muvaţţâ'*ını altıncı kitap kabul ettiği, *el-Cem' beyne'l-uşûli's-sitte* adıyla da bilinen *et-Tecrid li's-şihâh ve's-sünen*'i meşhur tecridlerdendir. Mecdüddin İbnü'l-Esir'in *Câmi'u'l-uşûl li-ehâdîsi'r-resûl* adlı eserinde bu tecrid esas alınmıştır (*DİA*, VII, 136). İbnü'l-Bârîzî'nin *Tecridü Câmi'i'l-uşûl fi (min) ehâdîsi'r-resûl*'ü, İbnü'l-Esir'in *Câmi'u'l-uşûl li-ehâdîsi'r-resûl*'ünün muhtasarı olup Osmanlı döneminde en çok yaygınlık kazanmış tecridlerdendir (*a.g.e.*, XX, 525). Zehebî'nin *Tecridü esmâ'i's-şahâbe'si*, İzzeddin İbnü'l-Esir'in *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-şahâbe'sinde*ki rivayetlerin çıkarılıp 1154 yeni ismin eklenmesiyle oluşturulan bir eserdir. Türkiye'de tecrid denilince akla gelen ilk örnek Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî'nin *et-Tecridü's-şarih*'idir. Eser Babanzâde Ahmed Naim ve Kâmil Miras tarafından *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* adıyla Türkçe'ye tercüme edilip şerhedilmiştir (bk. *et-TECRİDÜ'S-SARİH*). Nebîl b. Mansûr b. Ya'kûb el-Besâre'nin İbn Hacer el-Askalânî'nin *Tecridü esmâ'i'r-ruvât*'i ile (Küveyt 1407) İbn Hazm'ın belli başlı eserlerinde bazı hadis râvileri hakkında yaptığı değerlendirmelerin Hasan Mahmûd Ebû Heniyye ve Ömer b. Mahmûd Ebû Ömer tarafından derlenmesiyle oluşturulan *Tecridü esmâ'i'r-ruvât* (Zerkâ 1988) günümüzde yapılmış tecrid çalışmalarındandır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hazm, *Esmâ'ü's-şahâbeti'r-ruvât* (nşr. Seyyid Kesrevî Hasan), Beyrut 1412/1992, neşredenin girişi, s. 20; İbn Abdülber, *Tecridü't-Temhîd limâ fi'l-Muvaţţâ' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye), s. 10, 259; Zehebî, *Tecridü esmâ'i's-şahâbe*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), I, s. b; Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî, *et-Tecridü's-şarih* (nşr. İbrâhim Bereke – Ahmed Râtib Armuş), Beyrut 1992, I, 17-18; *Keşfü'z-zunûn*, I, 345; *İzâhu'l-meknûn*, I, 227, 356; Kehlâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, X, 253; Kettânî, *er-Risâletü'l-müste'trafe*, s. 13; *el-Fihrisü's-şâmil: el-ğadîs* (nşr. el-Mecmau'l-melekî), Amman 1991, I, 64, 327-329; III, 1371, 1399-1400, 1408, 1591; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, I, 442-443; İsmail L. Çakan, "Câmiu'l-üşûl li-ehâdîsi'r-resûl", *DİA*, VII, 136; Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Bârîzî", *a.e.*, XX, 525; Ali Osman Koçkuzu, "İbnü'l-Harrât", *a.e.*, XXI, 71; İsmail Durmuş, "Muhtasar", *a.e.*, XXXI, 57; Mehmet Efendioğlu, "Muhtasar", *a.e.*, XXXI, 60; Eyyûp Said Kaya, "Muhtasar", *a.e.*, XXXI, 62; H. Kilpatrick, "Abridgements", *Encyclopedia of Arabic Literature* (ed. J. S. Meisami – P. Starkey), London 1998, I, 23-24.

HALİT ÖZKAN

TECRİDÜ'L-İ-TİKÂD

(تجريد الاعتقاد)

Nasîrüddîn-i Tûsî'nin
(ö. 672/1274)

kelâma dair eseri.

Kitabın adı mukaddimede *Tecridü'l-iftikâd* şeklinde kaydedilmiş (Âyetullah el-Mar'aşî Kütüphanesi nüshasında *Tecridü'l-akâ'id* [bk. *Tecridü'l-iftikâd*, neşredenin girişi, s. 96, 101]), daha çok Sünnî âlimleri arasında *Tecridü'l-keâm* diye şöhret bulmuştur. Bazı nüshalarında *Tahrîrü'l-akâ'id* ismiyle zikredilmesi muhtemelen "tecrîd" kelimesinin yanlış yazılmasından kaynaklanmıştır (neşredenin girişi, s. 75). Otuz sayfalık bir risâle olan eser altı bölüm (maksad) halinde düzenlenmiş, bölümler de fasıllara ayrılmıştır. Genel konulara ayrılan birinci bölümde vücûd ve adem, mahiyet, illet-ma'lûl bahislerine temas edilmektedir. Cevher ve arazlara dair ikinci bölümde ilk cevherler, cisimler, akl-i faal ve nefisten oluşan mücerret cevherler, arazlar konu edinilmekte, ayrıca beş duyu alanı ile kategorilere değinilmektedir. Allah'ın varlığı ve sıfatlarıyla ilgili üçüncü bölümde Allah'ın varlığına imkân delili çerçevesinde işaret edildikten sonra kudret, ilim, hayat, irade ve idrak sıfatları kısa ifadelerle ispat edilmekte, tenzihî sıfatlar liste halinde verilmekte, bu arada rü'yetullahın vuku bulmayacağı belirtilmektedir. Ehl-i sünnet'e ait kelâm kaynaklarında "haberî" diye anılan yed, vech, kadem gibi sıfatlar tenzihî-selbî grubu içinde zikredilmektedir. Ardından fiilî sıfatlara geçilmekte, burada kâinatın yaratılış ve işleyişinin insana yönelik bir amacının bulunduğu, fakat amacın bu sisteme ihtiyaç duyması anlamında Allah'a nisbet edilemeyeceği anlatılmakta, Mu'tezilî bakış açısıyla irade, cebir, kazâ ve kader, hidayet ve idlâl, lutuf ve ivaz gibi konulara kısaca değinilmektedir. Dördüncü bölümde Cenâb-Hak tarafından peygamber gönderilmesinin lüzumuna ve faydalarına işaret edildikten sonra nebînin sıfatlarından, mucize ve kerametten bahsedilmekte, ardından Resûlullah'ın en büyük mucizesi olarak Kur'an'ın icâzına geçilmekte, ilâhî dinlerdeki hükümlerde neshin meydana geldiği ve Hz. Peygamber'in nübüvvetinin bütün insanları kapsadığı vurgulanmaktadır.

İmâmete ayrılan beşinci bölümde Hz. Peygamber'den sonra devlet başkanı olacak kişinin Allah tarafından belirlenmesinin gerekliliği üzerinde durulmakta, bu makama gelecek şahsın günahlardan ko-

runmuş, Resûlullah'tan sonra en faziletli insan vasfını taşımasının zarureti belirtilmekte, ardından Hz. Ali'nin imâmetine sünnetten, bazı âyetlerin işaretinden ve Ali'nin olağan üstü davranışlarından deliller getirilmektedir. Fiilen imâmete geçirilen ilk üç halifenin Câhiliye döneminde puta tapması yüzünden zulme bulaştığı ve bunun ilâhî bir emanet olan imâmetle bağdaşmadığı ileri sürülmektedir. Daha sonra Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın hilâfet dönemlerinde -müellife göre- işledikleri hatalar zikredilmektedir. Beşinci bölümde Hz. Ali'ye gaybdan haber verme, "mûcize"ler gösterme, peygamberlere eşit bir konumda bulunma gibi özellikler nisbet edilmekte, on iki imamın diğer on birinin imâmetine dair mütevâtir naslar bulunduğu ve onların da mâsum kabul edildiği, Hz. Ali'ye karşı savaşanların kâfir, ona muhalefet edenlerin fâsık sayıldığı iddia edilmektedir. Altıncı bölümde müellif âlemin fâni oluşunu, cismanî ikinci bir âlemin meydana getirilmesinin aklen mümkün, naklen vâcip olduğunu kaydedip mükâfat, azap ve tövbe kavramlarını açıklamaktadır. Kabir azabının da aklen mümkün ve naklen sabit görüldüğünü, mîzan, sırat ve hesaba çekilme hususunun naslarda yer aldığını, cennetle cehennemin halen mevcut bulunduğunu zikretmektedir. Daha sonra iman, küfür, nifak ve fıskın tanımı yapılmakta, fâsıknın mümin niteliği taşıdığı söylenmekte ve eser emir bi'l-ma'rûf nehiy anî'l-münkerin kısa açıklamasıyla sona ermektedir.

Tecrîdü'l-i'tikâd, İmâmiyye Şiası'nın akaid konularına ilişkin düşüncelerini felsefî açıdan ele alan ilk eserdir. Eserde "nas" anlamında "sem" kelimesi kullanılmışsa da imâmetle âhirete dair bölüm dışında âyet ve hadislerle atıf yapılmamıştır. Muhtevanın yarısını oluşturan felsefî-mantıkî konularla imâmet bölümü nisbeten geniş tutulmuştur. Temel İslâmî ilimlerin yanı sıra felsefe ve astronomi alanında da önemli çalışmaları bulunan Nasîrüddîn-i Tûsî'nin imâmet konusunda duygusal davranması erken dönemlerden itibaren yadırganmıştır. Ekmeleddin el-Bâbertî'nin *Tecrîdü'l-i'tikâd*'a yazdığı şerhin sonunda hocası Kutbüddîn-i Şîrâzî'den naklen belirttiğine göre onun döneminde *Tecrîd* metninin Tûsî'ye aidiyeti tartışılmış, Şîrâzî, Tûsî'nin oğlu Asîlüddin'e sormuş, o da imâmet bahsine kadar olan kısmı babasının kaleme aldığını, ardından gelen iki bölümün İbnü'l-Mutahhar el-Hillî (ö. 726/1325) tarafından ilâve edildiğini söylemiştir. Ancak Taşköprizâde Kemâleddin Meh-

med Efendi ile babası Ahmed Efendi âlimler çoğunluğunun kanaatine uyarak bu rivayeti benimsememiş ve Tûsî'nin kendisine yakışmayan başka davranışlarının da olduğuna işaret etmişlerdir (*Mevzûâtü'l-ulûm*, I, 344-345). Kitapta asıl akaid konularını oluşturan meselelerde anlaşılması güç çok kısa ifade veya işaretlerle yetinilmiştir. *Tecrîdü'l-i'tikâd*'ın birçok yazma nüshasından 669 (1270) tarihli Tahran nüshasının müellife aidiyeti kuvvetle muhtemeldir (Tahran, Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ; mikrofilmli Tahran Üniversitesi Ktp., nr. 5066). Köprülü Kütüphanesi ile (Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1589, vr. 121-126, istinsah tarihi 754 [1353]) Yezd Ali Ulûmî Kütüphanesi'nde (nr. 447, istinsah tarihi 859 [1455]; mikrofilmli Tahran Üniversitesi Ktp., nr. 5825) bulunan nüshalar da önemlidir (nüshaları ve baskıları için bk. *Tecrîdü'l-i'tikâd*, neşredenin girişi, s. 76-78). Eserin ayrıca İstanbul'da on üçü Süleymaniye'de olmak üzere Nuruosmaniye, Beyazıt Devlet, Köprülü ve Râgıp Paşa kütüphanelerinde yirmi nüshası mevcuttur.

Şii ve Sünnî âlimlerinin dikkatini çeken *Tecrîdü'l-i'tikâd* üzerine şerh ve hâşiyeler yazılmıştır (Abdullah Muhammed el-Habeşî, I, 531-540). Bunlardan *Keşfü'z-zunûn*'da kaydedilenlerin sayısı elli civarındadır. Tûsî'nin özellikle astronomi alanındaki çalışmalarıyla şöhret bulması, risâlenin açıklanmaya muhtaç şekilde veciz yazılması, Sünnî âlimlerinin eserde imâmet konusundaki tarafgir görüşleri eleştirme arzusu, şerh ve hâşiyeye yazarlarının kendi aralarında imâmet hususunda tartışmaya girmeleri eserin uzun zaman gündemde kalmasını sağlamıştır. Eserin şerhlerinden İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin *Keşfü'l-murâd fî şerhi Tecdî'l-i'tikâd*'ı (Bombay 1310; nşr. İbrâhim Mûsevî Zencânî, Beyrut 1399/1979; nşr. Hasan Hasanzâde Âmülî, Kum 1407; Âyetullah Ebü'l-Hasan Şa'rânî'nin Farsça tercümesi, Tahran 1376), Şemseddin Mahmûd b. Abdurrahman el-İsfahânî'nin *Teşyîdü'l-kavâ'id fî şerhi Tecdî'l-i'tikâd*'i (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2276), Ali Kuşçu'nun *eş-Şerhu'l-cedîd 'ale't-Tecdî*' (Tahran 1285; Tebriz 1301) ve Abdürrezâk b. Ali el-Lâhicî'nin *Şevâriku'l-ilhâm*'ı (Tahran 1280) önemli kabul edilmektedir (*Tecrîdü'l-i'tikâd*, neşredenin girişi, s. 79-81). Bunlardan Şemseddin el-İsfahânî'ye ait şerh *eş-Şerhu'l-kadîm* diye meşhur olmuş, eserde Tûsî'nin imâmet anlayışı eleştirilmiştir. *eş-Şerhu'l-kadîm* için de hâşiyeler kaleme alınmış, bunların arasında Seyyid Şerîf el-Cür-cânî'nin *Hâşiyetü't-Tecdî*'i yaygınlık ka-

zanmış ve özellikle Osmanlı medreselelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Ali Kuşçu'nun şerhi *eş-Şerhu'l-cedîd* adıyla şöhret bulmuş, bununla ilgili birçok hâşiyeye ve ta'likât yazılmıştır. Celâleddin ed-Devvânî'nin telif ettiği hâşiyeye karşılık Mîr Sadreddîn-i Şîrâzî tarafından kaleme alınan ve eleştiriler içeren şerhe Devvânî cevap yazmış, Şîrâzî cevap mahiyetinde bir hâşiyeye daha yazmış, Devvânî'nin buna yönelik reddiyesine ise o sıralarda Şîrâzî vefat ettiğinden oğlu Mîr Gıyâseddin Mansûr karşılık vermiştir. *Tecrîdü'l-i'tikâd*'ın muhtevasına dair ilmî tartışmaları Mîr Gıyâseddin Mansûr *Muhâkemât 'alâ şerhi't-Tecdî*'inde (DİA, XXX, 127) ve Osmanlı âlimlerinden Hâfız-ı Acem *Muhâkemetü't-Tecdî* adlı eserinde değerlendirilmiştir (a.g.e., XV, 82-83).

BİBLİYOGRAFYA :

Nasîrüddîn-i Tûsî, *Tecrîdü'l-i'tikâd* (nşr. M. Cevâd Hüseyinî), Kum 1407, tür.yer.; ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 41, 71-97, 101; Taşköprizâde, *Mevzûâtü'l-ulûm*, I, 344-345; *Keşfü'z-zunûn*, I, 346-351; Serkis, *Mu'cem*, II, 1250-1251; *İzâhu'l-meknûn*, I, 228; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmi'u's-şürûh ve'l-havâşî*, Ebûzâbi 1425/2004, I, 531-540; Metin Yurdağur, *Bibliyografik Bir Kelâm Tarihi Denemesi*, İstanbul 1989, s. 57-59; Mustafa Sait Yazıcıoğlu, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinde İlm-i Kelâm Öğretimi ve Genel Eğitim İçindeki Yeri", *AÜ İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, IV, Ankara 1980, s. 276-277; M. Hüseyin Rûhânî, "Tecdîdü'l-kelem fî şerhi 'akâyidi'l-İslâm", *DMT*, IV, 119; Ömer Faruk Akün, "Hâfız-ı Acem", *DİA*, XV, 82-83; H. Daiber, "al-Tûsî, Naşir al-Din", *EI*² (İng.), X, 748, 749; Rıza Muhammedzâde, "Tecdîdü'l-i'tikâd", *Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*, Tahran 1380/2002, VI, 577-579; Ahad Ferâmerz Karamelikî, "Tecdîdü'l-i'tikâd", *DMBİ*, XIV, 579-582.

BEKİR TOPALOĞLU

TECRİDÜ'İ-KELÂM

(bk. TECRİDÜ'İ-İ-TİKÂD).

et-TECRİDÜ'S-SARİH

(التجريد الصريح)

Buhârî'nin

el-Câmi'u's-şâhih'inin

Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî

(ö. 893/1488)

tarafından yapılan muhtasarı.

Tam adı *et-Tecdîdü's-şarih li-eḥâdişî'l-Câmi'i's-şâhih*'tir. Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*'te bir hadisi çeşitli yerlerde değişik isnadlarla tekrar ettiğinden eserdeki hadislerin yerlerinin eksiksiz tesbit edilmesi kolay olmadığı gibi sahâbe ve tâbiin sözleri hariç muallak, mütâbi' ve mükerrerlerle